

УРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС ДОПИТУ (ОПИТУВАННЯ) ЗА МЕТОДИКОЮ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА»

TAKING INTO ACCOUNT THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE MINORS DURING THE INTERROGATION (INTERVIEWING) ACCORDING TO THE “GREEN ROOM” METHODOLOGY

У статті здійснено аналіз особливостей проведення допиту (опитування) неповнолітніх. Визначено, що допит є основним джерелом доказової інформації для кримінального провадження, тому отримання та оцінка інформації, отриманої під час допиту, залежать від знання психологічних особливостей допитуваного. Знання психологічних особливостей також сприяє встановленню психологічного контакту між учасниками комунікативного процесу у ході допиту. Особливо це стосується опитування неповнолітніх осіб, яке вимагає знання вікових та індивідуальних особливостей дитини. Розглянуто вікову класифікацію неповнолітніх. Зазначено, що під час допиту неповнолітнього необхідно враховувати те, що формування чуттєвих уявлень дитини досить різниться порівняно з дорослими. Ця різниця проявляється емоційною спрямованістю, деяким дисбалансом у діяльності першої і другої сигнальних систем, недостатнім розвитком узагальнення за істотними ознаками, схильністю до узагальнень на основі неістотних ознак.

Констатовано, що опитування (допит) неповнолітнього може проводитися стосовно будь-яких злочинів. Описано етапи та фази підготовки та проведення допиту (опитування) дитини. Доведено, що дітям як окремій демографічній частині суспільства притаманні особлива поведінка, своєрідні життєві стереотипи, що забезпечують їх розвиток і становлення.

Проаналізовано особливості проведення допиту (опитування) дитини за методикою «зелена кімната». Зазначено, що проведення допиту у таких кімнатах сприяє зменшенню психологічної травматизації дитини, оскільки сама атмосфера приміщення та використовувані методики побудовані на індивідуальному підході до кожної дитини з огляду на її вік та ступінь розвитку.

Підсумовано, що діти – це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Тому діти, котрі перебувають у конфлікті із законом (скоїли правопорушення або злочини), і ті, що є в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення), потребують особливих порівняно з дорослими юридичних процедур, соціального супроводу, психологічної допомоги та реабілітаційних послуг.

Ключові слова: допит (опитування), свідчення, неповнолітні, діти, «зелена кімната», психологічні особливості, вікові особливості.

The article analyzes the features of the interrogation (interviewing) of minors. It is determined that interrogation is the main source of the evidentiary information for criminal proceedings. Therefore, obtaining and evaluating the information got during the interrogation depends on the knowledge of the psychological characteristics of the interrogated. The knowledge of the psychological characteristics also helps to establish the psychological contact between participants of the communicative process during the interrogation. This is especially true about the interrogation of minors, which requires the knowledge of the age and individual characteristics of the child. The age classification of minors is analyzed. It is noted that during the interrogation of a minor it is necessary to take into consideration that the formation of sensory perceptions of a child is quite different in comparison with an adult. This difference is manifested by the emotional orientation, some imbalance in the activities of the first and second signaling systems, the insufficient development of generalization based on essential features, the tendency to generalize based on insignificant features.

It has been stated that the interviewing (interrogation) of a minor may be conducted in respect of any crime. The stages and phases of the preparation and interrogation of a child have been described. It has been proved that children as a separate demographic part of society are characterized by special behaviour, peculiar life stereotypes that ensure their development and formation.

The peculiarities of the interrogation (interviewing) of the child according to the method of “green room” have been analyzed. It has been noted that the interrogation in such rooms helps to reduce the psychological trauma of the child, as the atmosphere of the room and the methods used are based on an individual approach to each child taking into account their age and level of development.

It has been concluded that children are special witnesses in the proceedings because of their development, cognitive skills, dependence on those who raise them, and the violence experienced. Therefore, children who conflict with the law (have committed an offence or crime) and those who are in contact with the law (have been victims or witnesses of a crime or offence) need special legal procedures compared to adults, the social support, psychological assistance, and rehabilitation services.

Key words: interrogation (interviewing), testimony, minors, children, «green room», psychological peculiarities, age peculiarities.

УДК 159.9:34.01
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.14.45>

Пряхіна Н.О.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри соціальних дисциплін
факультету № 3

Інститут з підготовки фахівців для
підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету
внутрішніх справ

Пташник-Середюк О.І.

к.соціол.н.,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін
Прикарпатський факультет

Національної академії внутрішніх справ

Постановка проблеми. Допит є основним джерелом збирання доказової інформації, оскільки вона отримується безпосередньо від особи, що є учасником подій. Він є своєрідним процесом передачі слідчому допитуваним інформації про розслідувану подію чи пов'язані з нею обставини і особи. І саме ці відомості про обставини мають значення для проведення слідчо-розшукових дій та формування доказової бази. Отримання й оцінка інформації під час допиту багато в чому залежать від знання психічних особливостей допитуваного, які сприяють встановленню з ним психологічного контакту і визначенню системи прийомів, що може бути найбільш ефективною для отримання показів. Особливо це стосується допиту неповнолітніх осіб, який вимагає від особи, яка його проводить, знання як процесуального законодавства, так і вікових та індивідуальних особливостей дитини.

Як слушно зазначає Є. Лук'янов, «допит підлітка потребує глибокого знання особливостей його психіки, виняткового вміння проводити цю слідчу дію, тактовності і стриманості, культури спілкування» [5, с. 15]. Важливу роль під час допиту неповнолітнього відіграє вибір місця його проведення, оскільки проведення допиту в кабінеті слідчого часто може мати негативні наслідки як для справи, так і для дитини зокрема, оскільки вона може замкнутися і не надавати повних свідчень, які є важливими для встановлення істини у справі.

Дітей – жертв злочинів рекомендовано опитувати у спеціально обладнаних приміщеннях, які називаються «зелені кімнати». Дружні до дітей «зелені кімнати» створені з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних провадженнях, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини. Щодо питання визначення місця проведення допиту дитини прийняті та діють відповідні міжнародні стандарти, які мають дотримуватися, зокрема, і в Україні. Законодавство, на яке спирається діяльність з опитування дітей – свідків та жертв злочинів і діяльність «зелених кімнат», є багатограним та комплексним. Воно не обмежується тільки Кримінальним, Кримінально-процесуальним, Кримінально-виконавчим кодексами чи Кодексом України про адміністративні правопорушення, в яких визначаються особливі підходи, норми, процедури, котрі застосовуються до дітей порівняно з дорослими. Законодавство включає також закони України «Про охорону дитинства», «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про попередження насильства в сім'ї» та ін. Невід'ємною частиною нормативно-правового забезпечення опитування дітей – свідків і жертв злочинів, функціонування «зелених кім-

нат» є також підзаконні акти: розпорядчі документи Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, спільні накази й інструкції міністерств та відомств тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу специфіки допиту дитини у кримінальному провадженні приділялося багато уваги різними вченими, зокрема: І. Басистою, В. Васильєвим С. Єфимовичем, В. Коноваловою, Є. Лук'яновим С. Пришляк. Науковці дотримуються думки, що допит дитини доречно проводити за місцем її проживання чи навчання або безпосередньо на місці події злочину. Наприклад, М. Панова, В. Шепітько та В. Коновалова зазначають, що малолітнього потерпілого бажано допитувати в умовах, якомога ближчих до повсякденного оточення (школа, дитячий будинок тощо), що має сприяти встановленню психологічного контакту й одержанню необхідної інформації [8, с. 121]. Досліджувана проблема не є новою й у психології. Окремі аспекти вивчення психологічних особливостей неповнолітніх, а також психологічних причин учинення ними злочинів досліджували М. Алемаксін, М. Бабаєв, П. Біленчук. Психологічні особливості проведення слідчих дій за участю неповнолітніх аналізували В. Васильєв, А. Венедиктов, Н. Гаврилова.

Постановка завдання. На жаль, питання вибору місця проведення допиту дитини у площині прийнятих і діючих міжнародних стандартів, які руйнують сталі стереотипи, що залишилися ще з радянського та пострадянського періодів, ученими досліджено не повною мірою, що й зумовило вибір теми дослідження. Мета цієї роботи – здійснити аналіз урахування психологічних особливостей неповнолітніх під час їх допиту з використанням методики «зелена кімната».

Виклад основного матеріалу дослідження. Допит неповнолітніх є однією з проблематичних слідчих розшукових дій, адже він включає у себе не тільки процесуальні особливості, а й психологічні. Процесуальний порядок проведення допиту неповнолітнього передбачений у ст. 226 КПК, а також у ст. 356 КПК передбачено особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого [4]. Проте якщо процесуальні особливості чітко зазначені у КПК, то психологічні – ні. Проблематика цього питання у тому, що суб'єкт допиту є психологічно не сформованим, і будь-який натиск на нього може призвести до замкнутості дитини у собі.

Для того щоб полегшити налагодження психологічного контакту з неповнолітнім під час допиту, законодавець намагався втілити у реальність законопроект про проведення допиту у приміщенні, яке називається «зелена кімната». «Зелені кімнати» є новим явищем для України. Уперше цей термін з'явився

в офіційних документах лише у 2008 р. Так, у 2008 р. Департаментом кримінальної міліції у справах дітей були видані Методичні рекомендації щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту. У 2012 р. була спроба офіційно впровадити системні зміни стосовно засад спілкування з дітьми, що потрапили у поле зору правоохоронних органів, оскільки на рівні відомчого документа «Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» від 19.12.2012 № 1176 було вжито поняття «зелена кімната». Утім, далі хід реформи у цьому напрямі зупинився, адже сьогодні згаданий документ утратив чинність, а у новій «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 № 1044 таке поняття взагалі відсутнє. Проте в нашій країні юридичну силу мають не лише українські НПА, а й міжнародні, які регламентують проведення допиту у такій кімнаті. Фундаментальні підвалини такого правосуддя були закладені ще в 1985 р. разом із прийняттям Мінімальних стандартів ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), а в 1989 р. Конвенції про права дитини. Перебудівні органи державної влади «поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати спричинення шкоди з урахуванням обставин справи» [7].

«Зелена кімната» – це спеціально обладнане приміщення у відділках поліції, призначене для допиту неповнолітніх. Вона допомагає дітям відчути затишну, доброзичливу атмосферу, сприяє відкритому/довірливому спілкуванню/діалогу з дорослими. Як засвідчує досвід, діти в таких кімнатах краще йдуть на контакт [2, с. 25].

Для того щоб провести допит дитини, потрібно мати досвід спілкування та розуміти дитячу психологію. Окрім цього, необхідно мати навички критичного мислення, а для спілкування використовувати слова й аргументи зрозумілі та переконливі. Важливо бути добре підготовленим до всіх можливих реакцій та відповідей на поставлені запитання і не губитися у певних ситуаціях. Уважається, що найкраще доручити проведення допиту дитини психологу, який є штатним працівником «зеленої кімнати». Під час допиту неповнолітнього слід урахувувати багато моментів, до яких належить стать особи, яка проводить допит: у практичній діяльності якщо психолог і дитина однієї статі, це дає змогу отримати більшу кількість інформації. Слід урахувувати рівень розвитку та рівень мови дитини, її пізнавальну здатність, можливі проблеми (наприклад, дитина зі специфіч-

ними потребами) або її специфічні медичні діагнози. Також необхідно зважати на культурні відмінності сім'ї, душевний стан дитини та її бажання брати участь у розмові [1, с. 9].

Під час допиту неповнолітнього необхідно зважати на те, що формування чуттєвих уявлень дитини досить різниться порівняно з дорослими. Ця різниця проявляється емоційною спрямованістю, деяким дисбалансом у діяльності першої і другої сигнальних систем, недостатнім розвитком узагальнення за істотними ознаками, схильністю до узагальнень на основі неістотних ознак. Ця вікова група характеризується меншим обсягом сприйняття і довготривалої пам'яті, діти недостатньо точно відображають просторові якості об'єктів, а саме величину, конфігурацію, кольорові відтінки. Діти частіше за дорослих допускають помилки у визначенні тривалості часових періодів, схильні плутати послідовність подій. Разом із тим прагнення до нових відчуттів може посилювати проактивне і ретроактивне гальмування.

Проводячи допит, варто звертати увагу на недостатність сформованості понятійної сфери дитини, що часто є причиною неправильного вживання понять. Неточні свідчення неповнолітніх можуть бути зумовлені також небажанням наслідувати дорослих чи значущих інших, а також бажанням говорити «так, як потрібно».

Особам, які уповноважені проводити допит неповнолітнього, обов'язково необхідно знати і враховувати під час спілкування з дітьми вікові особливості даного віку. У віковій психології прийнято розрізняти шість груп неповнолітніх, психологічні характеристики яких різняться між собою. Ця вікова класифікація має такий вигляд: 1) немовлячий вік – до одного року; 2) раннє дитинство – від одного до трьох років; 3) дошкільний вік – від трьох до шести років; 4) молодший шкільний – від шести до десяти років; 5) підлітковий вік – від десяти до п'ятнадцяти років; 6) старший шкільний вік – до вісімнадцяти років [3].

Опитування (допит) неповнолітнього може проводитися стосовно будь-яких злочинів. При цьому вважається, що дитина здатна правильно розуміти хід подій й свідомо свідчити в кримінальному процесі з певного віку. У деяких країнах він чітко визначений у законі (як правило, це п'ять років), в інших здатність давати свідчення малолітніх (до 12 років) визначає експерт. Це положення особливо важливе стосовно дітей з інвалідністю, дітей із певними особливостями розвитку, наприклад аутистів.

Розвиток особистості, включеної в соціальні групи, відбувається відповідно до характеру, вимог і цілей соціуму. Однак цій меті задають лише загальний напрям, загальний характер і рамки формування людини як представника соціуму. Необхідне спрацьовування

складних соціально-психологічних механізмів, перехід соціальних і психологічних умов у соціально-психологічні чинники становлення особистості, розвитку його самосвідомості для того, щоб дві протилежні тенденції – соціалізація й індивідуалізація рівноцінно брали участь у становленні індивідуальності підлітка [6, с. 6].

Допит дітей потребує ретельної та ґрунтовної підготовки, яка дасть змогу не лише отримати необхідні свідчення для з'ясування обставин справи, а й зменшити психологічне травмування дитини в процесі допиту. Необхідно завчасно з'ясувати вікові та індивідуально-типологічні особливості дитини, соціальну ситуацію її розвитку. Для цього необхідно поспілкуватися з батьками, сусідами, іншими людьми за місцем проживання дитини (вихователями, медичними та соціальними працівниками), які можуть надати інформацію про сім'ю та стосунки, що в ній склалися, отримати та узагальнити незалежні характеристики.

У практичній діяльності допит дитини має відбуватися у декілька етапів:

1) збирання інформації та фактів про подію, що сталася за участі неповнолітнього;

2) власне розмова з дитиною, яка відбувається у декількох фазах (1 – попередня фаза; 2 – вступна фаза; 3 – фаза вільної розповіді; 4 – фаза детальних запитань; 5 – заключна фаза) [6, с. 83].

Важливо пам'ятати, що кожна з фаз етапу «безпосередньої розмови з дитиною» не повинна перевищувати одну годину, адже це психологічно виснажує дитину. Чим молодшою є дитина, тим коротшою повинна бути тривалість процесуальних дій за її участі.

Діти – це окрема частина суспільства, якій притаманні особлива поведінка, своєрідні життєві стереотипи, що забезпечують її розвиток і становлення та перетворення в дорослу частину суспільства. Унаслідок свого становища діти потребують особливого підходу, соціального захисту та поваги до їхніх прав. Допит дитини, яка потерпіла від злочину чи стала свідком, є складним процесом, що вимагає особливого підходу та особливих навичок від інтерв'юера. Володіння цими навичками та використання спеціальних методик дадуть змогу отримати від дитини достовірні і правдиві свідчення та, найважливіше, зменшити психологічну травматизацію дитини в процесі опитування.

«Зелена кімната» передусім сприяє зменшенню психологічної травматизації дитини. Опитування проводить одна уповноважена особа у зручно обладнаній кімнаті, це свідчить про те, що дитина почуває себе у безпеці, а також забезпечується почуття конфіденційності, що викликає у дітей відкритість та почуття захисту. Експерти також рекомендують передбачити можливість для дитини, потерпілої від злочину, очікувати на опи-

тування в безпечній та дружній до дитини атмосфері, окремо від обвинувачуваного чи підозрюваного. У такій кімнаті повинна бути належна звукоізоляція, відповідність потребам дітей різного віку, інтер'єр у пастельних кольорах [6, с. 24]. У більш обладнаних кімнатах зазвичай є прозорий стіл, щоб оцінювати та слідкувати за поведінкою дитини під час допиту, тобто вона може проявляти рухи, які свідчать про замкнутість, тривогу, занепокоєння тощо. Важливим елементом опитування є наявність відокремленої кімнати, її ще називають «технічною кімнатою», де всі зацікавлені особи (адвокат, прокурор та ін.) можуть спостерігати та прослуховувати дане інтерв'ю, а також спілкуватися з особою, яка проводить інтерв'ю, через систему зв'язку. Якщо є проблеми з відображенням певних подій, які дитина бачила, вона може відобразити інформацію шляхом малювання або показати за допомогою анатомічних іграшок, які знаходяться в кімнаті. А також може застосовуватися методика програвання ситуації. Організація роботи дружніх до дитини «зелених кімнат» здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психофізіологічних особливостей. Якщо співробітник поліції вважає, що підліток потребує додаткової допомоги, то запрошується відповідний фахівець – психолог або педагог. У разі виявлення чинників, які негативно впливають на поведінку дитини, фахівцями вносяться пропозиції щодо їх усунення та рекомендації стосовно проведення подальшої профілактичної чи психологічної роботи.

Основними завданнями «зелених кімнат» є:

1) збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником;

2) робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;

3) поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває у стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;

4) блокування гострих стресових реакцій у дитини;

5) попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;

6) усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;

7) короткотермінова чи довготермінова психокорекція;

8) психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;

9) психологічні консультації з рекорегування взаємовідносин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;

10) попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;

11) допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації [6, с. 25].

Висновки з проведеного дослідження.

З огляду на це, можемо констатувати, що роль методики «зелена кімната» з психологічного погляду полягає у соціальному і правовому захисті дітей, недопущенні травматизації їхньої психіки та документуванні злочинної діяльності. Така кімната носить індивідуальний підхід до кожної дитини з огляду на вік та ступень розвитку дитини. «Зелена кімната» – це кімната, яка створює гармонію та затишок для дітей, де вони себе почувають «як удома» – затишно та доброзичливо, а також відкрито спілкуються з дорослими. Ці кімнати спонукають дітей іти на контакт. Основна мета проведення опитування в них – запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, а також технічного оснащення, що дає змогу коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів. Діти – це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже важливим стає планування і підготовка до бесіди з дитиною для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини.

Протягом останнього десятиліття проводилися наукові дослідження на тему надійності і достовірності свідчень дітей. Учені дійшли висновку, що діти можуть буди надійними

свідками за умови професійного опитування та дружнього ставлення до дитини. Саме тому діти, котрі перебувають у конфлікті із законом (скоїли правопорушення або злочини), і ті, що є в контакт із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення), потребують особливих порівняно з дорослими юридичних процедур, соціального супроводу, психологічної допомоги та реабілітаційних послуг. І саме такі процедури мають здійснюватися у спеціально обладнаних приміщеннях. Урахування потреб вищезазначених груп дітей є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор та ін. Київ, 2012. 112 с.
2. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор та ін. Київ : Агентство «Україна», 2012. 28 с.
3. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология : учебное пособие. Харьков, 1999. URL: <http://yurpsy.com/files/ucheb/konovalova/016.htm>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України, редакція від 12.05.2016. UPL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Лукьянов Е. Особенности допроса несовершеннолетнего свидетеля и потерпевшего. *Закон и жизнь*. 2005. № 1. С. 15–18.
6. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : методичний посібник / авт.-упоряд. Д. Пурас та ін. ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОРМ Климченко, 2015. 114 с.
7. Мінімальні стандарти ООН, що стосуються відправлення здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. UPL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
8. Моховиков А.Н. Телефонное консультирование. Москва : Смысл 2001. 269 с.
9. Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. Настільна книга слідчого : науково-практичне видання для слідчих та дізнавачів. Київ : ІнЮре, 2003. 720 с.